

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Copyright © 2021, Dušan Miklja

Copyright © 2021 za ovo izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-03771-5

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

Dušan Miklja

ŽIVOTI ZA IZNAJMLJIVANJE

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Beograd, 2021.

I

NIŠTAVOST PRESUDE

Nekažnjeni obračun sa milionima ljudi uspeo je upravo zato što su ti ljudi bili nevini. Bili su mučenicima a ne heroji.

Varlam Šalamov

Beograd, januar 2015. godine

Preda mnom je rešenje Višeg suda u Beogradu kojim se otac proglašava nevinim.

Dok prevrćem papir kojem mnogi žigovi daju zvaničan, gotovo svečani karakter, pitam se zbog čega je moralo da prođe više od pola veka da se utvrdi jednostavna istina...

U rešenju o tome, naravno, nema ni reči.

Samo šturo obaveštenje da se „*usvaja zahtev za rehabilitaciju M. D., rođenog 1906. godine, od oca Jovana, umrlag 1977. godine, te se utvrđuje da je ništavo rešenje Komisije za prekršaje Narodnog odbora Drugog rejona grada Beograda od trenutka njenog usvajanja 1949. godine.*

Shodno tome, ništave su sve pravne posledice navedene odluke, te se M. D. smatra neosuđivanim.“

Za sve druge ljude, to je samo običan papir pisan administrativnim, činovničkim jezikom, što će reći – obrazac u koji se na isti način može utisnuti svačija sudbina. Kao da se ljudi ne razlikuju. Kao da su svi isti.

U mom slučaju nije tako. Na rešenje Višeg suda gledao sam kao na cilindar mađioničara iz kojeg se može svašta pojaviti: od zeca do vrapca koji cvrkuće i, najzad, što je za mene, još kao detetu, u cirkusu bilo najupečatljivije: praznina do malopre punog šešira.

Volšebnu, mađioničarsku prazninu u poznijim godinama doživljavao sam kao pustoš. Kao nemoć da se prihvati pražnjenje sadržaja ne samo u kratkim predasima spokojnog ili samo podnošljivog života već i u onim manje blistavim.

Pogledao sam u *Leksikonu stranih reči i izraza* kako se sve tumači reč „rehabilitacija“.

Kao „uspostavljanje, povraćaj izgubljenih prava, vraćanje u ranije stanje dobrog glasa i časti, brisanje sudske ili kakve druge presude kojom se osporava ugled neke ličnosti, osposobljavanje za normalan život i rad“.

Kako se, dođavola, zagnjurio sam glavu u šake, uspostavljaju prava mrtvom čoveku, šta za njega znači povraćaj nečega što za života nije imao, kako se, najzad, može vratiti u ranije stanje i osposobiti za normalan život i rad neko ko je već odavno pokopan?

Nije to bila jedina nedoumica koja je izvivala iz smotuljka rešenja overenog plavim pečatima sa nazivom suda i pravosnažnošću odluke. Papir preda mnom zbunjivao je i time što se „na čudotvoran način“ čas približavao a čas udaljavao, kao kada dvogledom posmatrate horizont kroz šire a potom kroz uže okulare.

Hoću da kažem da se njegovo značenje nije iscrpljivalo samo rešenjem o rehabilitaciji kao konačnom ishodu jednog tobože pravnog

slučaja. Papirom koji sam imao u rukama neizbežno se takođe odmicalo od epiloga rasplinutog u meandru isto tako udaljenih sećanja.

Porodična ili samo sudska istorija utapala se u močvaru koja istini ili, najzad, samo smislu nečega nije dozvoljavala da ispliva na površinu, držeći ih prikovane lepljivim pipcima za blatnjavo dno.

Ponovo sam, po ko zna koji put, pogledao u obrazloženje odluke u nadi da ću u njemu, makar u tragovima, naći bilo kakvo prihvatljivo objašnjenje:

„Podnosilac zahteva je 4. aprila 2013. godine zatražio rehabilitaciju svog oca.“

Sud je rešenje kojim se odobrava zahtev usvojio 14. januara 2015. godine. Bilo mu je, dakle, potrebno više od dvadeset meseci da utvrdi nevinost osuđenog čoveka pošto se „pre toga“ više od pola veka nije ni oglašavao.

Pa, to je bio sasvim dovoljan razlog da gadno opsujem. Kako se pokazalo, ne i jedini.

„Odlukom Komisije za prekršaje Narodnog odbora Drugog rejona grada Beograda, M. D. kažnjen je sa osamnaest meseci društveno korisnog rada i dvanaest meseci gubljenja građanskih prava po isteku kazne. Zbog lošeg psihofizičkog stanja pušten je sa Golog otoka nešto ranije.“

Već u narednom pasusu susrećem se sa novom protivrečnošću.

U njemu je, uvidom Suda u osuđujuće spise, utvrđeno da je „Uprava državne bezbednosti (UDB-a) naredila da se privede u zatvor M. D. iz Beograda zbog osnovane sumnje da je počinio krivično delo“.

U isto vreme Komisija za prekršaje Narodnog odbora proglasila je oca krivim na osnovu Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira i osudila na „društveno koristan“ rad u trajanju od osamnaest meseci.

Čovek je, kako iz toga proizilazi, uhapšen po jednom pravnom osnovu (krivično delo), a osuđen po drugom (prekršaj javnog reda i mira).

Nije, prema tome, bilo važno ni zbog čega je uhapšen ni zbog čega je osuđen. U vremenu u kome vlasti nisu bile previše izbirljive u traženju razloga, mogao je da dospe na Goli otok i zbog lova na divlje patke.

Pažljivo listam papire u nadi da ću u rešenju Suda naći nekakvo opravdanje za osudu.

Obrazloženje Komisije Narodnog odbora sadržano je u samo jednoj rečenici: „*zbog izmišljanja i rasprostiranja lažnih vesti koje remete mir i spokojstvo građana*“.

Moj otac je, dakle, uznemiravao građane koji su, inače, do tada živeli u zadivljujućem miru i spokojstvu.

Već pomenuta Komisija je zbog toga zaključila da je okrivljenom M. D. neophodno „prevaspitavanje“, zbog čega se i upućuje na „*društveno koristan rad*“ u trajanju od osamnaest meseci.

Sve do Golog otoka, nedostajale su srodne reči istog značenja. Ponižavanje je bilo samo ponižavanje, mučenje samo mučenje, ubijanje samo ubijanje. Zaslugom Komisije Narodnog odbora, sve su zamenjene samo jednim pojmom: prevaspitavanje.

Za izvrtanje stvarnosti naglavačke, jedna reč, ipak, nije dovoljna. Pojam eufemizma sam zato raščlanio, nastojeći – pomoću rečnika i enciklopedija – da ništa ne izostavim.

Evo šta sam pronašao.

Reč *euphemismos* je grčkog porekla.

Obeležje je „pesničkog stila koji nastaje kada se umesto pravog izraza za nešto neprijatno, strašno, ružno ili rđavo upotrebi blaža i lepša reč, ponekad i suprotnog značenja“.

U rečniku stranih reči za takav postupak dati su i primeri:

„Obilaziti istinu umesto lagati“, „Rastaviti nekoga sa dušom umesto ubiti“.

Ne verujem baš da su se članovi Komisije Narodnog odbora bavili pesničkim stilskim figurama. Malo je takođe verovatno da su znali za sâm pojam eufemizma. Ali su, to je već izvesno, i te kako bili spremni da „zaobilaze istinu“ kao što se nisu kolebali da i nevine „rastave sa dušom“.

Više od okrutnosti mučila me je ravnodušnost članova Komisije. Njihova uverenost da za uništavanje tuđih života zaslužuju nagradu. Uvređenost ako uhapšeni nije posedovao stan koji im odgovara.

Životi za iznajmljivanje

Čudim se sebi. Kako sam mogao očekivati da će se neosetljivi za stradanje nevinih uzdržati od useljenja u tuđi stan samo zbog toga što u njemu živi samohrana majka sa detetom.

Baš ih je bilo briga za nju. I za dete. I za sve majke ovoga sveta. I za svu decu u njemu.

Stalo im je jedino bilo do toga da pravično naplate svoje usluge.

Ko su bili vinovnici hapšenja i osude? Koja se pojedinačna imena kriju iza Komisije (Narodnog odbora), Uprave (državne bezbednosti), svih tih kolektivnih anonimnih zaklona kojima su se – kao bedemom – ograđivali?

U Rešenju Višeg suda u Beogradu, jedinom dokumentu koji sam imao, o tome nije bilo ni pomena.

Nimalo nalik cilindru mog omiljenog strip junaka Mandraka, koji se na čudotvoran način punio i praznio, alhemičarske posude Komisije za prekršaje, namenjene „prevaspitanju“, nikada nisu bile popunjene. Kao da se u njima nisu nastanjivale veštice i zli dusi. Kao da niko nije odgovoran što je nevin čovek na pravdi Boga proglašen krivim i poslat na Goli otok. Na ostrvo gde su osuđenici svakodnevno iznurivani i duševno slamani mučenjem i ponižavanjem. Sve dok od njih nisu preostali samo kosturi prekriveni kožom ispucalom od sunca i sasušena lobanja, u čijoj je pustoši preostao još jedino nagon za preživljavanjem.

Kao u mađioničarskim trikovima, rešenjem Višeg suda u Beogradu, kojim se i osuda i njene posledice proglašavaju ništavim, cilindar Komisije za prekršaje bio je ispražnjen. Kao kada se sunderom prebrišu tragovi krede, školska tabla bila je potpuno čista.

O tome ko je punio cilindar nije bilo reči.

Nisam mogao da se pomirim sa tim. Ako je, prema sudskom rešenju, slučaj pravno okončan, za mene nije. Zapravo, tek je počeo da se odmotava.

Za otkrivanje istine nije bila dovoljna moja rešenost. Kao i u svakom poslu, i za ovaj je bio neophodan odgovarajući pribor. Nisam, nažalost, imao ni onaj kojim raspolaže priučeni majstor.

Osim već pomenutog rešenja, u posedu sam imao samo spisak osuđenika koji je, ne znam kako, dospelo na neki novinski portal.

Pošto – sve to zajedno – ni izdaleka nije bilo dovoljno, pomislio sam da ću o onome što me je najviše interesovalo saznati iz dosijea o ocu koji se u dokumentarnoj građi Bezbednosno-informativne agencije nalazi u Arhivu Srbije.

Sa pismom, kojim pomenuti Arhiv – na moj zahtev – potvrđuje da je policijski dosije o ocu u toj ustanovi, zatražio sam da ga pročitam.

Ljubazna službenica je još jednom potvrdila da je dosije u Arhivu, ali da mi ga ne može dati na uvid. Čak ni samo da ga pogledam.

„Zašto?“, tražio sam objašnjenje.

„Zato što je otvaranje dosijea moguće samo na osnovu zakona koji to dopušta. Koliko je meni poznato, takav zakon ne samo da ne postoji već nije ni u pripremi.“

„Postoji li neka ustanova – Bezbednosna agencija, Ministarstvo unutrašnjih poslova – koja može odobriti uvid u dosije?“, ponadao sam se da, ipak, postoji način da zavirim u poverljive spise.

„Ne postoji. Kao što sam već rekla, takvo stanje može da se promeni jedino zakonom.“

„Ali to je besmisleno“, žustro sam se pobunio. „Čovek je već odavno na onom svetu. Čak i da je kriv – a rešenje o rehabilitaciji govori da je nevin – ni državi ni bilo kom drugom ne može nauditi.“

„Nije to jedino što je u ovoj državi besmisleno.“

Službenica Arhiva je tako, makar posredno, obznanila da mi daje za pravo, da je na mojoj strani ali da, nažalost, ništa ne može učiniti. Da postojeći propisi izričito zabranjuju uvid u dosije u arhivu Bezbednosne agencije.

Ništa joj nisam zamerio. Na kraju, žena nije kriva što se policijska zlodela zataškavaju u još gušćem mraku.

Životi za iznajmljivanje

Što se nje tiče, ona je samo poštovala propise.

Nisam u prvi mah razumeo zbog čega se kriju podaci o jednom poglavlju istorije. O sudbinama ljudi koji su nevini stradali. Ma koliko se trudio, nisam pronalazio nikakvo razumno objašnjenje što se grobovi ljudi, koji su više od pola veka pod zemljom, utabavaju do neprepoznatljivosti.

Ne znam čemu imam da zahvalim za prosvetljenje do koga ipak nisam došao mučeništvom u isposničkoj ćeliji. Čudio sam se čak kako se toga nisam ranije setio. Dosijeji se ne otvaraju zbog doušnika koji se štite tako što se njihova imena kriju i potiskuju u najgušću tamu, kao što psi, posle nužde, zatrpavaju svoj izmet zemljom i lišćem.

Pomislilo sam da u tome nema ničeg neobičnog. Potkazivači su u celom svetu zaštićena vrsta. Još od španske inkvizicije, sve do grčkih ostrva, do vremena vojne hunte i Golog otoka.

Zar se, uostalom, i u Srbiji doušništvo nije toliko zapatilo da su nemačke okupacione vlasti u proglasu zamolile stanovništvo da sa manje revnosti optužuje svoje sunarodnike! Da ne mogu izaći na kraj sa tako mnogo prijava.

Ni posle oslobođenja ništa se nije promenilo. Kao i do tada, potkazivanje je cvetalo.

Ako je već tako, rekao sam sebi, ako su dosijeji zatvoreni, ako se ne mogu nadati zvaničnoj pomoći, sâm ću započeti istragu. Privatnu istragu.

Beograd, proleće 1949. godine, poslednji dan aprila

Majka me je, po povratku iz škole, dočekala već na dvorišnoj kapiji.

Videvši je uplakanu, znao sam da se nešto loše desilo.

„Odveli su oca“, zagrcnula se od očaja i suza.

„Gde su ga odveli? Ko je došao po njega?“ i sam usplahiren i pometen, zbunjeno sam pitao.

„Ljudi u kožnim kaputima“, kroz plač je odgovorila.

Ništa mi nije bilo jasno. Kakve veze ima kako su obučene osobe koje su došle po oca! Da li su u kožnim kaputima ili u nekoj drugoj odeći!

„Gde su ga odveli? Zašto?“

„Znam samo da je potpisao neki papir, rešenje o privođenju.“

„Uhapšen je? To hoćeš da kažeš?“

„Valjda“, ponovo je briznula u plač.

Ni ja više nisam bio u stanju da se suzdržavam. Nije me bilo ni najmanje stid što se sav komšiluk sjatio da vidi šta se dešava. Činilo mi se da su u žurbi ispadali ne samo kroz vrata već i kroz prozore.

Ušli smo u stan da nas ne bi gledali.

Sobičak je bio u haosu. Sve je bilo pomereno, ispreturano, sa papirima razbacanim po podu.

„Kakav je ovo nered, pobogu?“

Pojmom *pobogu*, koji u mom oskudnom đaćkom rečniku do tada nije postojao, prvi put sam se poslužio iako sam ga, pre toga, nebrojeno puta čuo od upravitelja škole „Starina Novak“, Veljanovića.

„Tražili su dokaze da je otac radio protiv naroda i države.“

Reč koju je upravitelj Veljanović najčešće koristio ponovo mi je, kao žaba, izletela iz usta.

„Gde to, pobogu? Na gradilištu fabrike gipsa u Dubrovačkoj? Ili u noćima koje je provodio trudeći se da ovlada knjigovodstvom i drugim znanjima potrebnim za upravljanje fabrikom?“

„Radio je za opšte dobro“, i majku je mučila ista nedoumica.

Pribravši se, donekle, tražio sam da se priseti i drugih pojedinosti.

„Nikada nisam videla toliko ljudi u kožnim kaputima. Bilo ih je najmanje desetoro.“

„Nije važno šta su na sebe navukli. Zanima me šta su hteli.“

„Pa rekla sam ti već. Došli su da privedu oca.“

„Zbog čega u tolikom broju? Pa nisu hapsili Čarugu.“ Ni sam nisam znao kako mi je palo na pamet ime opasnog odmetnika.

„I ja sam se to pitala.“

„Pa šta si zaključila?“

„Došli su da otmu stan.“

Pogledao sam skućeni prostor koji se gušio od teskobe. I bez nereda u kome je bio posle pretresa, izgledao je kao da je hteo da izađe iz sopstvene kože. Da se, onako stešnjen i sabijen, promeškolji i protegne.

Kao da sam prvi put u sobičku, čudio sam se da je toliko stvari stalo u tako mali prostor: dva kreveta, kabasti orman, kredenac sa posuđem u donjem delu i drangulijama koje su izvirivale iz gornjeg zastakljenog dela, sto i tri stolice i, najzad, šporet sa limenim sulundarom koji se, tražeći izlaz, uspinjao duž celog zida.

Iznad šporeta se šepurila tkanina sa vezom zaposlene domaćice i natpisom *Kuvarice, manje zbori da ti ručak ne zagori*. Na jednom zidu, u raskošnom ramu, bile su okačene davno nastale fotografije dede Milana (po majčinoj rodoslovnoj liniji) i dede Jovana (po očevoj). Zbog ličnog dostojanstva uslikanih i ugleda esnafa koje su predstavljali, taj zid mi je ulivao najviše strahopoštovanja.

Takođe i zbog uramljenog kalfenskog pisma u kome je pisalo da je otac „izučio obučarski zanat u majstorskoj radionici Stojanović i Milovanović“.

Ne znam zašto je, baš iznad mog kreveta, bilo okačeno kandilo ispod ikone Svete Petke i – kako je majka govorila – zaštitnice nemoćnih i potlačenih.

Mene, nažalost, nije zaštitila kada sam skaćući po krevetu lupio glavom u kandilo, iz kojeg se na posteljinu rasulo ulje.

Još jednom sam pogledao pretrpani sobičak.

„Ne, nije moguće da su se zbog toga okupili u tako velikom broju.“

„Čula sam ih“, bila je uporna. „Nisu krili da su razočarani kada su, hapseći oca, otkrili da živi u trošnom, prizemnom stanu koji, uz to, prokišnjava. Nisu mogli da shvate da se direktor fabrike gipsa nije domogao kuće ili makar prostranijeg smeštaja. Uvređeno su se žalili kako je samo mogao da im to priredi i kakav čovek može da živi u

vlažnom kućerku! Siktali su kao zmiје otrovnice. Mislim – da se nije okupio silan komšiluk – da bi ga tu na licu mesta rastrgli.“

„Ali zašto, pobogu?“

„Možda su ih u zabludu doveli policijski spisi u kojima je zabeleženo da je oca u Proforskoj koloniji nuđena vila u kojoj je sa malim detetom živila supruga utamničenog 'narodnog neprijatelja'.“

Nisu znali da je otac ponudu odlučno odbio. Nisu, najzad, mogli da zamisle da postoje takvi ljudi.

Ali postoje; u jađu koji nas je snašao, i to je bila neka uteha.

Nisam se mogao pomiriti sa tim da mi oduzimaju oca. Najpre u zarobljeništvu, a posle rata u zatočeništvu, na Golom otoku.

Zašto je, od svih porodica koje znam, samo naša razdvojena? Zbog čega je, od svih drugara, jedino meni dopalo da zamišljam oca umesto da budem sa njim?

Da nevolja bude veća, sećanje na dane u kojima smo bili zajedno s vremenom je bledele. Jedino svedočanstvo da zaista postoji bila je fotografija na kojoj me – kao bebu – drži u naručju. Kasnije, takođe retke, fotografije iz zarobljeništvu. Samo na papiru – umesto života – neuverljivi, trošni otisci.

II

ISTRAGA

*Kako su mogli to da čine?
Da braća ubijaju braću?
Sinovi moji da kolju sinove moje.*

Angelos Sikelijanós

Pokrenuo sam, a da i nisam bio toga svestan, istragu koja se, po svojstvima, može opisati i kao antropološka.

Ko su ljudi koji su odlučivali o sudbini svojih bližnjih? O životu i smrti? I to sa lakoćom kojom vetar čarlija po polju.

Pa, jednog takvog sam upoznao dok sam kao noćni urednik dežurao u novinskoj agenciji.

D. V. je političku karijeru započeo kao lokalni moćnik koji je okrivljene, najčešće trgovce, bez premišljanja osuđivao na smrt. Pročuvši se zbog predloga da se mesto u kome je živeo nazove po Vrhovnom Gospodaru, dogurao je do najviših partijskih i državnih zvanja.

Pesnik iz istog mesta upoznao me je se sa prvim delom životopisa „presuditelja“.

Opis je odgovarao već ustaljenom čuvenju. Nimalo se nije ustezao da sa ovoga sveta ukloni nepoželjne osobe. Naročito one čiju je imovinu nameravao da prigrabi. Nije znao ni za milost ni za saosećanje, zbog čega su ga u narodu, umesto po imenu, zvali Krvopija.

Pred važnijima od sebe uvijao se kao crv. Laskao im je do gađenja – sa podatnošću roba koji sladostrasno podmeće leđa pod šibu gospodara.

O drugom delu životopisa D. V. mogao sam, kao noćni urednik, lično da svedočim.

Iako je u to vreme bio u vrhu vlasti, strahovao je za svaku javno izgovorenu reč. Kao da mu je na kocki sâm život. Ako ste pomislili da je takav sud preteran, da možda potiče iz političke ili neke druge netrpeljivosti, evo činjenica koje će vas razuveriti.

Kao i mnogi drugi političari u zenitu vlasti, D. V. je pozeleo da svoj portret obogati spisateljskim doprinosom. Takvu potrebu je najčešće podmirivao tako što je za partijski list povremeno pisao osvrte o društvenim pojavama kod nas i u svetu. Bili su to ubitačno dosadni tekstovi koje su urednici, podjednako nerado i poslušno, prihvatili zbog statusa autora.

Kako sam, pitate se, na osnovu njih zaključio da je D. V. samo crv koji se uvija pred moćnijima od sebe?

Evo kako. U moru lakeja sa istom podatnošću, on se izdvajao neopisivim strahom da u pisanju ne počini neku grešku. Ne, naravno, spisateljsku, već političku.

To je praktično značilo da me je u toku noći zvao i po deset puta da se brižno raspita da li je u tekstu ispravno upotrebio najčešće nevažne reči. Da li je poželjnije da se umesto *ali* napiše *međutim*, ili neka druga podjednako besmislena ispravka.

Cele noći – sve do svanuća – mučio je i sebe i urednike beznačajnim nedoumicama.

Najpre sam pomislio da je samo reč o jezičkom čistunstvu. Setio sam se Markesa, koji je imao običaj da unosi ispravke u tekst doslovno samo nekoliko trenutaka pre nego što će otići u štampariju.

Životi za iznajmljivanje

Ali, pošteno govoreći, D. V. nije bio osoba koja na bilo koji način može da se poredi sa latinoameričkim piscem.

Zbog čega je onda podražavao Markesa?

Samo jedno jedino objašnjenje jeste moguće...

Čovek koji je bez premišljanja (o griži savesti da i ne govorimo) osuđivao ljude na smrt, cepteo je za svaku reč. Umirao je od straha da mu, pogrešno napisana, može politički nauditi.

Nezavisno od toga da li je to bila božja kazna ili samo smicalica đavola, ako ništa drugo, pravično je odmerena. Kuršumi kojima je ubijao izmišljene neprijatelje na čudotvoran način preobražavali su se u reči koje su isto tako snažno rovarile po njegovoj utrobi. Plašile su ga kao i sve što je sa strahom istiskivao iz sebe. Čak i jadni preplašeni dah.

Nije bio u stanju da ih se liši kao dokaza lojalnosti gospodaru, ali ni da ih istrpi iz bojazni da ih pogrešno ne upotrebi.

Rešenje o rehabilitaciji ponovo mi ne da mira.

U Registru osuđenih lica koji je „nekim čudom dospeo u javnost“, pri samom vrhu liste naišao sam na očevo ime.

Pa zašto mi to smeta? Nije li to samo običan administrativni podatak?

Upravo to mi smeta. To što je spisak osuđenika ličio na popis korisnika kredita ili bilo kakvih drugih usluga. Na takav utisak upućivalo je i uputstvo o novčanoj naknadi za svaki dan proveden u logoru. Ne samo zbog beznačajnog obeštećenja već i zbog uvredljive pomisli da se patnje živih ljudi mogu nadoknaditi na način kojim se plaća ležarina za robu u nekom skladištu.

Ma koliko uobičajena, takoreći neizbežna, vredala me je i činovnička ravnodušnost. Poravnatost imena bez ikakve naznake da svako od njih predstavlja drugačiju, posebnu sudbinu.

Ko to, pitao sam se, daje sebi pravo da procenjuje tuđe muke? Da ih meri kao na pijačnom kantaru?

III

MARTIROS

Potajna misao

Što sam mogao živeti – to mi je dato

Što mi je dato – to sam straćio

Ili mi davaoci natrag uzeše

Preostaje mi da se ogrnem snegom

Sa skrivenom mišlju dalekovidog mamuta

Koji je hteo da ga posle više hiljada godina

Pronađu netaknutog i kakav je bio.

Titos Patrikios

Ne mogu o mučeništvu da govore oni koji druge stavljaju na muke. Da o tome svedoče, pozvani su jedino logoraši kojima grčki pojam *martiros* – u isto vreme svedok i mučenik – najviše pristaje.

Za razliku od biblijskog Jova, koji je posle pomirenja sa Bogom ponovo živeo srećno i zadovoljno, za nevino osuđene ni povratak porodici nije značio kraj mukama.

Sa ispovednom otvorenošću ruski pisac Šalamov, koji je u ledenoj puštoši gulaga na severu Rusije proveo blizu tri decenije, objasnio je i zašto:

„Ne bih voleo da se vratim svojoj porodici. Tamo me nikada neće razumeti. Ono što njima izgleda važno, meni je tričavo, a to što je meni važno – ono malo što je u meni ostalo – oni ne mogu da shvate ni da osete. Samo bih im priredio novi strah, još jedan među hiljadama kojima je ispunjen njihov život. Ono što sam video – čovek ne sme ni da vidi ni da zna.“

Iako me je svaka reč udarala kao maljem, ove poslednje su me potpuno dotukle.

Kao da su imale snagu kanonskog zaveta, otac ih je bespogovorno upražnjavao.

Nikada – do kraja života – nije progovorio ni reč o Golom otoku. Ne zbog toga što je strahovao od upozorenja logorske uprave da će oni koji o tome govore biti vraćeni na „prevaspitavanje“.

Nije bio od onih koji se plaše pretnji. Nije zbog njih ućutao, već zbog porodice koju je hteo da poštedi. Ne samo od progona, već i od saznanja kakve sve zveri ljudi mogu postati.

Razmišljajući o tome, u svest mi je ponovo hrupio Jov.

Samo jedna rečenica dovoljna je da opiše potonji život koji mu je – posle svirepog iskušavanja – podario Gospod: „Jednom pomilovan, zauvek pomilovan.“

Za povratnike sa Golog otoka važno je drugo pravilo: „Jednom osuđen, večno osuđen.“

Ovo „večno“ mora se doslovno shvatiti, jer je policijski nadzor bio prisutan do kraja života. Ne samo nad njima već i nad članovima porodice. Najzad, i nad svima koji su se, bilo kojim povodom, našli u okruženju bivših osuđenika.

Povratnici su morali da potpišu obavezu da će se redovno javljati poverenicima Uprave državne bezbednosti. Da se od njih očekuje